

Hanna Kozaczewska-Golasz, Hanna Golasz-Szołomicka*

Od kolumnienki do maswerku w oknach kościołów śląskich z pierwszej połowy XIII w.

Wstęp

Okna w kościołach romańskich miały niewielkie rozmiary. Z powodu znacznej grubości murów ich ościeża były mocno rozchylone, a prześwit wąski. Na początku XIII w. zaczęto je ozdabiać wałkiem, kolumnienkami oraz uskokami i guzami na ościeżach. Okna ostrołukowe z pierwszej ćwierci XIII w. różniły się początkowo tylko lekko ostrołukowym łękiem. Nadal były umieszczone wysoko, w strefie sklepień [1], [18].

Ostrołuk był pierwszym zwiastunem nadchodzącego gotyku, kolejnym stał się maswerk, który najwcześniej pojawił się w kościele parafialnym w Złotorzy, już w pierwszej ćwierci XIII w. Okna maswerkowe występowały w różnych

typach kościołów w miastach oraz we wsiach. W dotychczasowej literaturze oknom poświęcano niewiele miejsca. Brak jest przede wszystkim rysunków pomiarowych [15], [17], trudnych do wykonania, a niezbędnych do analiz porównawczych.

Celem artykułu jest ukazanie zmian, jakie zachodziły w kompozycji okien w kościołach śląskich w pierwszej połowie XIII w. Spośród zachowanych okien (il. 1) w pierwszej fazie badań uwzględniono przede wszystkim okna w kościołach dużych, miejskich, a także w kilku kościołach wiejskich.

1. Okna w elewacji kościoła

W kościołach okna znajdowały się zawsze w elewacji wschodniej i południowej. Po stronie północnej niekiedy ich nie było, zwłaszcza w kościołach wiejskich. Fasady zachodnie w pierwszej połowie XIII w. najczęściej pozabawione były okien.

Okna w apsydach półkolistych i wielobocznych z pierwszej ćwierci XIII w. były niewielkie, umieszczone w górnej części ściany (Wrocław – kościół św. Idziego [11], Środa Śląska – kościół Najświętszej Marii Panny [9]). Okna w elewacjach wschodnich prostokątnych prezbiteriów były większych rozmiarów niż w apsydach, ale proporcjonalnie zajmowały niewielką powierzchnię elewacji wschodniej (Zabín, powiat Góra Śląska – kościół parafialny [10]). Spośród kościołów parafialnych w miastach najstarsze zachowane okno wschodnie znajduje się w Grodkowie i pochodzi mniej więcej z połowy XIII w. [3]. Jest ono duże i schodzi niżej niż w drugiej ćwierci stulecia. Wyjątkowo

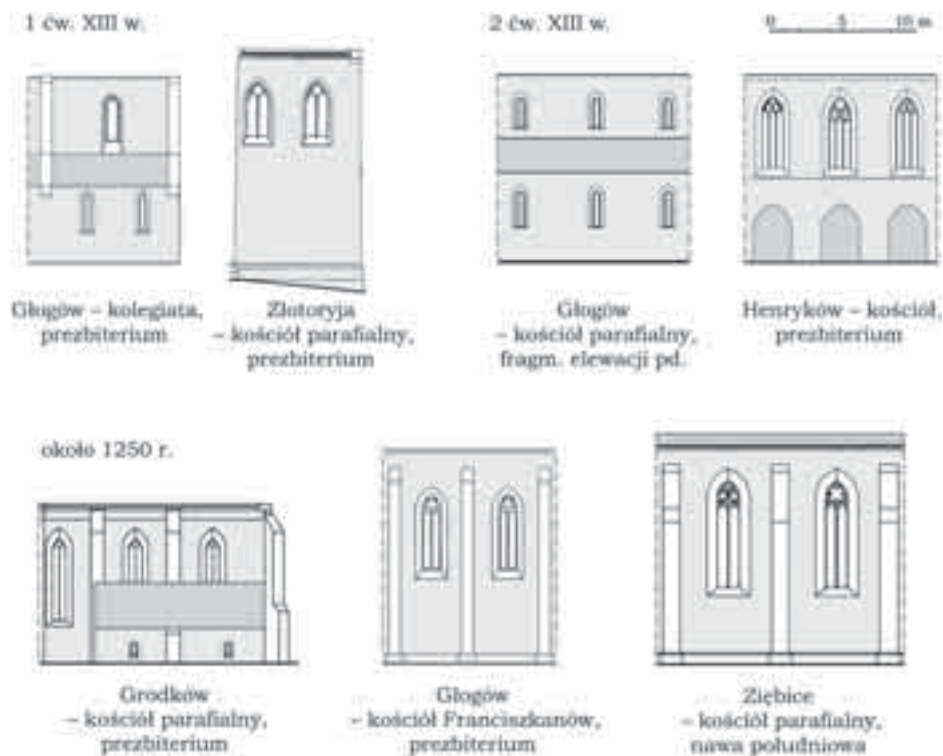
wysokie były okna wschodnie w kościołach północnośląskich [5]. Wnętrza prezbiteriów tego regionu przekrywano drewnianymi kolebkami, co pozwoliło wydłużyć okna ku górze, w strefę szczytu. Zwykle w elewacji wschodniej kościołów śląskich było jedno okno. W Olszynie Lubańskiej (powiat Lubań) wykonano w końcu pierwszej połowy XIII w. trzy małe okna ostrołukowe.

W elewacjach bocznych prezbiterium i korpusu nawowego okna półkolistie i ostrołukowe w pierwszej ćwierci XIII w. umieszczane były wysoko, w górnej połowie ściany, w strefie sklepień (il. 2) (Głogów – kolegiata, prezbiterium [7], Złotorzyja – kościół NMP, prezbiterium [6]). W drugiej ćwierci stulecia w bazylikowej farze w Głogowie okna były jeszcze niewielkie, rozmieszczone w dość dużych odległościach. Natomiast w prezbiterium kościoła cysterskiego w Henrykowie (budowa rozpoczęta przed 1241) [8], [16], [17], którego wysokości naw są wyraźnie wyższe, okna w nawach bocznych były także większych rozmiarów i schodziły poniżej linii sklepień. Rozstaw okien

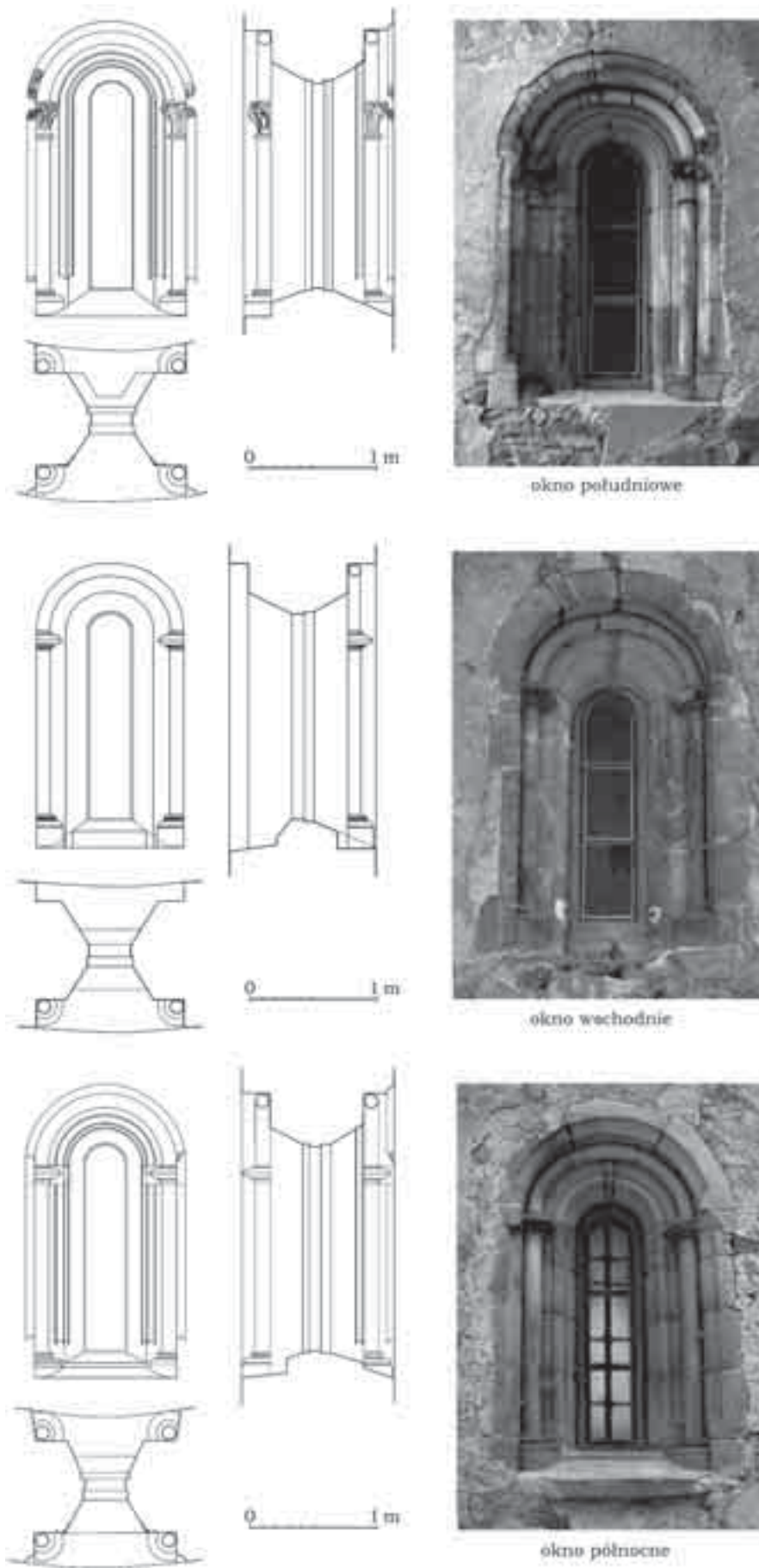
*Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej.

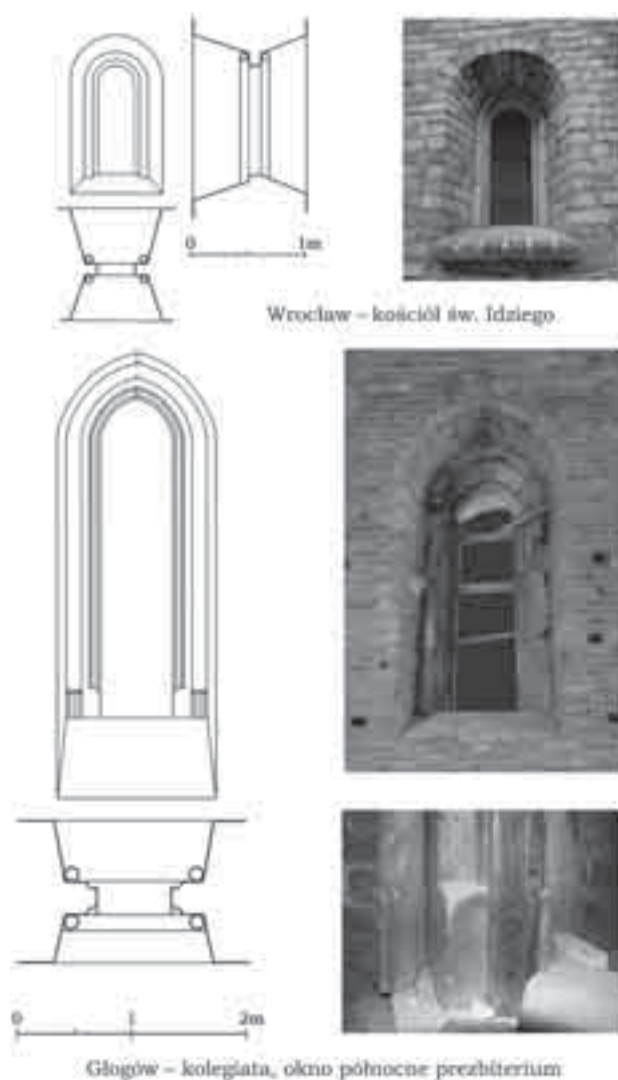
II. 1. Rozmieszczenie kościołów z oknami z pierwszej połowy XIII w.
 Fig. 1. Distribution of churches with windows from the 1st half of the 13th c.

II. 2. Okna w elewacjach kościołów z pierwszej połowy XIII w.
 Fig. 2. Windows in church elevations from the 1st half of the 13th c.

II. 3. Okna w apsydzie kościoła w Świerzawie
Fig. 3. Windows in the church apse in Świerzawa

Il. 4. Okna z wałkiem w narożu węgarów

Fig. 4. Windows with a baguette in the jamb corner

jest podobny do tego w kościele głogowskim, ale ponieważ są one szersze, trójdzielne, pas gładkiej ściany między nimi zmniejszył się i jest węższy od szerokości okien.

W kościołach miejskich około 1250 r. stosowano duże okna umieszczane między przyporami – zajmujące ponad

Il. 5. Okna maswerkowe z 1–2 ćwierci XIII w.

Fig. 5. Tracery windows from the 1st–2nd quarter of the 13th c.

1/3 szerokości ściany, schodzące nisko – pozostawiając około 1/4 gładkiej ściany na dole (il. 2) (Grodków – kościół parafialny, Głogów – kościół franciszkański, Ziębice – kościół parafialny) [3], [7]. Wzrost wysokości okien widoczny jest w kościołach halowych, w których nawy boczne są wyższe niż w kościołach bazylikowych.

2. Okna romańskie z początku XIII w.

Okna romańskie zamknięte półkolistymi łukami zachowały się w kościołach w Trzebnicy, Wrocławiu (św. Idziego), w Środzie Śląskiej (Probstwo) oraz w kilku kościołach wiejskich [10–13], [19] (il. 1). Niektóre z nich to niewielkie okna w apsydach, z wąskimi prześwitami i obustronnie rozchylonymi ościeżami (Bartniki, Hława, Środa Śląska, Pastuchów) – stanowią one kontynuację form romańskich z XII w.

Równocześnie od początku XIII w. stosowano w oknach elementy dekoracyjne w postaci uskoków ościeży, wałczków przy węgarach, guzów w obramieniach (Wądroże Wielkie, powiat Legnica, Kościelniki Średnie, powiat Luban). Najbardziej dekoracyjne okna znajdują się w apsydzie

kościół w Świerzawie (powiat Złotoryja) z około 1230 r. (il. 3). Ich ościeża wykonano z ciosów piaskowca. Przy zewnętrznych uskokach ościeży stoją kolumniki z bazami talerzowymi na cylindrycznych cokołach i z głowicami, zwieńczone półkolistym wałkiem. Kolumniki mają różne głowice – w oknie południowym są głowice kielichowe o dekoracji roślinnej, natomiast w oknie północnym występują głowice talerzowe. Okno środkowe, wschodnie, od strony wnętrza ma ościeża uskokowe bez kolumniek, a od zewnątrz stoją kolumniki o głowicach talerzowych. Dodatkowo w oknie północnym i południowym zewnętrzne narożniki ościeży ścięto i zamieniono we wklęsły, wykończony na górze i na dole spływami z dekoracją roślinną.

W kościele św. Bartłomieja w Trzebnicy i św. Idziego we Wrocławiu przy węgarkach występuje wałek od zewnątrz i od wewnątrz (il. 4). W kościele wrocławskim, w którym ceglane mury pozostały nieotynkowane, okna są ceglane, a wałek o średnicy 7 cm wykonano z ceglanych kształtek. W kościele trzebnickim, również o murach ceglanych, ościeża obecnie otynkowane są prawdopodobnie ceglane, ale wałek jest z kamienia (piaskowiec?). W kościele w Wierzbnej (powiat Świdnica) datowanym na mniej więcej 1230 r., wzniesionym z ciosów granitowych, przy węgarkach okien apsydy znajduje się wałek, także kamienny.

Najczęściej okna były symetrycznie rozmieszczone w grubości muru. W kościele w Kościelnikach Śred-

nich (powiat Lubań) z około 1230 r.¹ okno wschodnie skonstruowano niesymetrycznie. Zewnętrzne ościeża o większej głębokości zostały szeroko rozchylone. Wokół wąskiego prześwitu okna znajduje się delikatny wałek, a zewnętrzne narożniki ościeży ścięto i zamieniono we wkłések z ozdobnymi guzami. Profilowane narożniki ościeży, ale bez dekoracji, otrzymało wschodnie okno w kościele w Wądrożu Wielkim (powiat Legnica) w drugiej ćwierci XIII w.

W kościołach wiejskich okna zamknięte półkoliście stosowano jeszcze w drugiej ćwierci XIII w., jednocześnie z oknami ostrołukowymi.

¹ Datowanie kościołów według T. Kozaczewskiego [10].

3. Okna ostrołukowe i początki maswerków

Najstarsze okno ostrołukowe zachowało się w prezbiterium kolegiaty głogowskiej pochodzącej z pierwszej ćwierci XIII w. [7]. Jest ono wysoko umieszczone, o obustronnie rozchylonych ościeżach połączonych łąką o łagodnym ostrołuku (il. 4). W narożach węgara umieszczono wałek podobny do wałków w oknach półkolistych. W jego dolnej części, odpowiadającej wysokości cokołu, powierzchnię wałka otoczono lancetowatymi liśćmi². Węgar i wałek wykonane zostały z kamienia, a ościeża są ceglane.

W kościele parafialnym św. Mikołaja w Głogowie, datowanym na mniej więcej 1230 r., zachowały się dwa okna w ścianach naw bocznych korpusu [2]. Są wąskie i wysmukłe, o szeroko rozchylonych ościeżach ceglanych. Okno południowe ma łęk lekko ostrołukowy, natomiast okno północne wykazuje ślady przeróbek, w trakcie których zmieniono łęk na zdecydowanie ostrołukowy.

W kościołach wiejskich pierwotne okna zachowały się najczęściej tylko w elewacji wschodniej, gdyż w późnym gotyku lub w baroku powiększono pozostałe otwory. W Lubiechowej (powiat Złotoryja) okno wschodnie z drugiej ćwierci XIII w. jest wysokie, o ościeżach zamkniętych łagodnym ostrołukiem [11]. W linii węgarów znajdował się łęk trójlistny, obecnie zachowany tylko częściowo. Ostrołukowe okna w apsydzie rotundy w Strońcu (powiat Oleśnica) z drugiej ćwierci stulecia otrzymały

² Podobne liście występują w transepcie kościoła parafialnego NMP w Złotoryi – u nasady żeber, na skrzyżowaniu oraz w dolnej części wałków archiwolt transeptu.

wysoki prześwit zakończony ostrołukiem przechodzącym w trójliść.

Najstarsze okna maswerkowe znajdują się w kościele parafialnym NMP w Złotoryi, wzmiankowanym w 1217 r. (il. 5). Są to dwa południowe okna prezbiterium, obecnie bardzo wysokie, o lekko rozchylonych ościeżach i dwudzielnym prześwicie. W ścianie północnej prezbiterium okna częściowo zamurowano, ale pozostawiono je w formie wewnętrznych wnęk. Znajdują się one wysoko, w strefie sklepienia. Podobną wysokość miały okna południowe, przedłużone zapewne w trakcie restauracji (XIX w.). W całości wykonano je z ciosów kamiennych, z których wzniesiono także mury. Naroża węgarów i środkowego filarka wykończono półwałeczkami, tworzącymi w górnej części maswerk złożony z dwóch ostrołuków i koła nad nimi wpisanego w duży ostrołuk. Wałeczkami wykończono również zewnętrzne naroża ościeży, ale tylko w górnej części odpowiadającej wysokości okien w ścianie północnej, czyli do linii głowic służek i wsporników żeber sklepiennych.

Maswerk z drugiej ćwierci XIII w. zachował się w kościele w Żabinie (powiat Góra Śląska). Prawdopodobnie został wykonany z cegieł, jak ościeża³ (il. 5). Na prostokątne węgary i środkowy słupek nałożono wałki, które tworzą laskowanie i przechodzą płynnie w ostrołuki. Górną część maswerku tworzy kolejny ostrołuk, a nie koło jak w Złotoryi. Konstrukcja tego maswerku wywodzi się od okien romańskich z kolumnienkami w narożach węgarów.

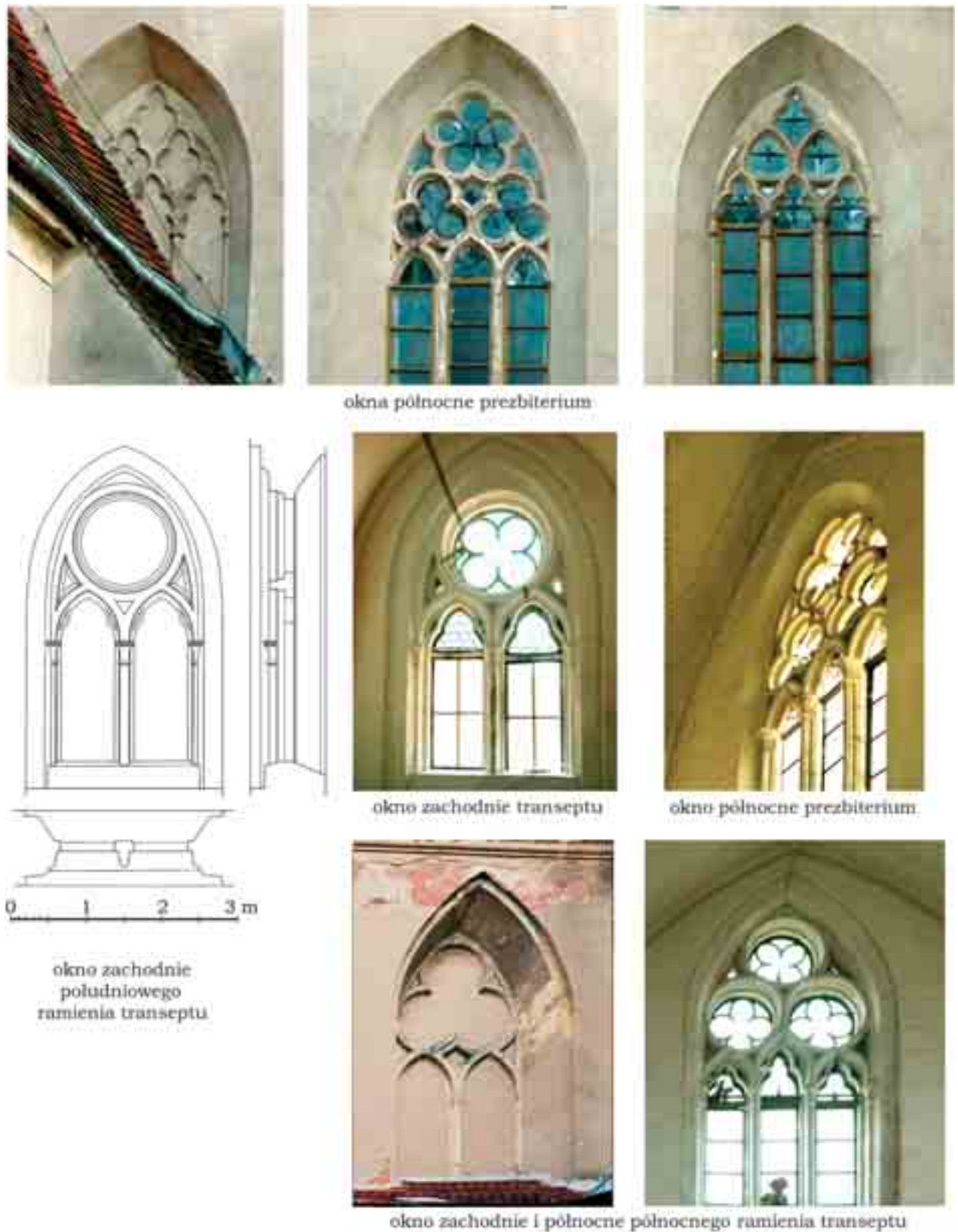
³ Portal do nawy uskokowy z kolumnienkami w całości jest ceglany.

4. Okna maswerkowe podłużne z drugiej ćwierci XIII w.

W cysterskim kościele w Henrykowie, którego budowę rozpoczęto pod koniec trzeciego dziesięciolecia XIII w., w części wschodniej i w transepcie wykonano duże okna ostrołukowe z maswerkami (il. 6). Mają one znaczną wysokość, nie mieszczą się już w strefie sklepiennej, lecz schodzą poniżej głowic służek i zajmują całą dostępną wysokość ściany ponad arkadami prowadzającymi do bocznych kaplic (dziś nieistniejących). Zrealizowano je w czwartym dziesięcioleciu XIII w. [8]. Ich ościeża

rozchylają się mocniej niż w Złotoryi, a prześwity wypełniają dwu- i trójdzielne maswerki o zróżnicowanych kształtach i rozbudowanych profilach.

Na przekroju poziomym dostępnego okna zachodniego w południowym ramieniu transeptu widać, że okno nie jest symetrycznie umieszczone w grubości muru, lecz przesunięte w kierunku wnętrza i pozostawia szerokie rozchylone ościeża na zewnątrz. Proporcjonalnie do wielkości okna laskowanie ma jeszcze grube przekroje o układzie niesyme-

Il. 6. Okna maswerkowe z drugiej ćwierci XIII w. w kościele w Henrykowie
 Fig. 6. Tracery windows in the Henryków church from the 2nd quarter of the 13th c.

Grodków – kościół parafialny, okno południowe i wschodnie

Małujowice –
kościół parafialny,
okno południowe,
okno wschodnie
prezbiterium

Pożarzyno –
kościół parafialny,
okno południowe,
okno wschodnie
prezbiterium

Stolec –
kościół parafialny,
okno wschodnie

Il. 7. Okna maswerkowe z około 1250 r.
Fig. 7. Tracery windows from about 1250

trycznym, bardziej ozdobnym od strony wnętrza. Ościeża i maswerk wykonano z cegieł, które widać w miejscach ubytku tynku. Węgary i słupek mają podstawową część na planie prostokąta. Od strony wnętrza opiera się na nich mniejszy profil prostokątny z cylindryczną kolumnką o średnicy 11 cm z głowicą kielichową. Ościeża i filarek wieńczy trójliść o profilu prostokątnym, a nad kolumnkami umieszczono wałki tworzące ostrołuki. Łączą się one z wałkiem obejmującym górny kolisty otwór. Od strony zewnętrznej nie ma profili, pozostawiono tylko uskok na osadzenie drewnianych ram okiennych. Podobne przekroje filarków i ościeży mają inne okna transeptu, z wyjątkiem zamurowanego okna zachodniego północnego ramienia transeptu, gdzie widoczny jest trapezowy profil maswerku.

Okna w ścianie północnej prezbiterium mają nieco inne laskowanie (il. 6). Do prostokątnych węgarów i filarków dodano od strony wnętrza wieloboczne kolumnki z bazami i głowicami kielichowymi. Na głowicach opierają się łęki ostrołukowe lub trójlistne, utworzone z kolistych (nie wielobocznych jak kolumnki) wałków. Pod nimi znajdują się szerokie profile prostokątne, wycięte w ostrołuk lub trójliść. Od strony zewnętrznej profil jest trapezowy. Rama okienna osadzona została od zewnątrz.

Górna część krzywolinijna maswerku w każdym oknie w Henrykowie rozwiązana została inaczej. Składają się na nią w oknach dwudzielnych transeptu koło lub trójliść o formach kolistych. W oknach trójdzielnych transeptu i prezbiterium, z powodu większej przestrzeni w strefie ostrołuku, występuje po kilka elementów: trzy koła, zespół trzech trójliści, dwa trójliście i pięcioliść oraz dwa „trójkiaty” o wypukłych bokach uzupełnione w górze trójliściem. Niezależnie od przekroju laskowania – z wałeczkiem czy trapezowego – w górnej strefie maswerku kolistym wałeczkiem wykończono wszystkie profile tylko od strony wnętrza. Od zewnątrz ich przekroje są trapezowe.

Około 1250 r. powstało kilka kościołów z oknami maswerkowymi. Należy do nich kościół parafialny w Grodkowie oraz kościoły w Pożarzysku, Stolcu i Małujowicach (il. 7). W Grodkowie zachowały się okna wschodnie i południowe w prezbiterium oraz okno wschodnie w południowej nawie bocznej. Wschodnie okno prezbiterium jest wysokie, szerokie, trójzielne, o rozchylonych ościeżach zamkniętych ostrołukiem. Laskowanie tworzą cylindryczne kolumnki wtopione w prostokątny trzon. Kolumnki mają niskie cylindryczne bazy, ale nie mają głowic i płynnie przechodzą w trójlistne łęki. Od zewnętrznych kolumnek odchodzą wałki zataczające ostrołuk, poniżej którego umieszczono kompozycję z trzech trójliści o formach kolistych.

Pozostałe okna w Grodkowie są węższe, dwudzielne. Laskowanie otrzymało profile identycznie jak w oknie wschodnim, stoją one na cokolikach, ale nie mają głowic. Wałki laskowania przechodzą w trójlistne zamknięcie. Górną część uzupełnia kolejny trójliść ujęty w ostrołukowy wałek wokół obrzeży.

W kościele w Pożarzysku (powiat Świdnica) zachowało się duże okno wschodnie, okno południowe prezbiterium oraz fragment zamurowanego okna północnego (il. 7). Okno wschodnie jest szerokie, o lekko rozszerzonych ościeżach zamkniętych ostrołukiem. Prześwit

wypełnia trójzielny maswerk z parzystymi kolumnkami. W narożach ustawiono kolumnki pojedyncze. Wszystkie mają niskie cylindryczne cokoły oraz wysokie kielichowe głowice. Kolumnki łączą trzy ostrołuki, nad którymi znajdują się trzy trójliście o profilach trapezowych, zaokrąglonych⁴. W oknie południowym maswerk składa się z dwóch ostrołuków i koła nad nimi wpisane w duży ostrołuk. Od strony wnętrza okna wyglądały podobnie, z tą różnicą, że widoczny był prostokątny trzon, w który wtopione zostały kolumnki. Najlepiej widać profil w zamurowanym oknie północnym.

W prezbiterium kościoła w Małujowicach (powiat Brzeg), pochodzącym z połowy XIII w. [4], znajduje się kilka okien maswerkowych (il. 7). W ścianach bocznych okna są pojedyncze. Laskowanie z wałkiem przy węgarach w górnej strefie przechodzi płynnie w trójliść. Nad nim umieszczono nieforemny czteroliść w ostrołuku. Okno wschodnie jest znacznie większe, trójzielne. Kolumnki wtopione w laskowanie stoją na cokolikach i mają głowice z ornamentem liściastym. Na kolumnkach opierają się trójliście. Nad nimi w strefie ostrołuku umieszczono trzy trójliście. Nie są one koliste jak w poprzednich obiektach, lecz każdy z elementów ma układ trójliścia kolistego otwartego.

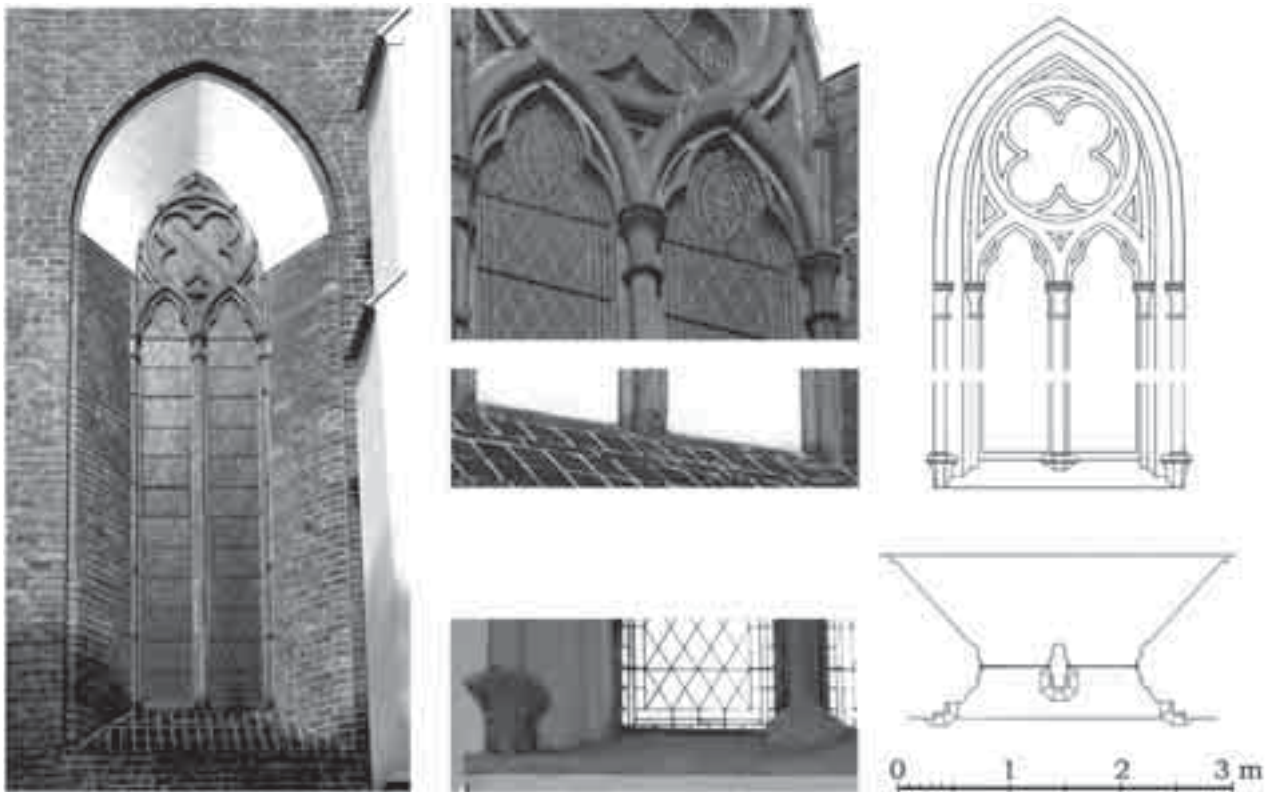
W kościele w Stolcu (powiat Ząbkowice Śląskie) jest kilka okien maswerkowych, ale tylko okno wschodnie można datować na połowę XIII w. (il. 7). Jest ono wysokie, o szeroko rozchylonych ościeżach, z dwudzielnym maswerkem. Prostokątny profil laskowań zakończony jest na narożach od zewnątrz dwoma płytkami wklęsłymi, bez kolumnek. Dolne wysokie otwory kończą trójlistne ostrołukowe zamknięcia, stanowiące oparcie dla trzech spiętrzonych czteroliści kolistych.

Czteroliść pod ostrołukiem występował w oknie kościoła franciszkańskiego św. Stanisława w Głogowie (wzm. 1257 r.) [7]. Zamurowane, częściowo widoczne północne okno prezbiterium od wewnątrz miało profil trapezowy.

Około połowy XIII w. wzniesiono korpus kościoła parafialnego w Ziębicach. W jego elewacjach podłużnych występują po trzy duże okna między przyporami⁵ (il. 8). To okna dwudzielne o dość szeroko rozchylonych ościeżach od zewnątrz i mniejszym rozchyleniu od strony wnętrza. Ich rzuty nie są symetryczne w stosunku do grubości muru. Dwa skrajne okna elewacji południowej są identyczne, a środkowe podobnej wielkości, ale o innym układzie maswerku. Okna skrajne mają filarki środkowe z kolumnkami o średnicy 11 cm po obu stronach. Przy węgarach umieszczono odpowiadające im kolumnki wtopione, a od strony wnętrza, gdzie jest dodatkowy uskok ościeży, w narożnikach znajduje się druga para wtopionych kolumnek. Laskowanie z kolumnkami z niewielkimi cokołami od zewnątrz i głowicami kielichowymi stanowi oparcie dla ostrołuków z wewnętrznym trójliściem. Od strony wnętrza wszystkie kolumnki otrzymały bazy talerzowe na wielobocznych cokołach o formie

⁴ Być może to zaokrąglenie pochodzi od nałożonej grubo farby.

⁵ Początkowo były po cztery okna, ale wschodnie otwory zostały zamurowane, gdy dobudowano kaplice późnogotyckie.

Il. 8. Ziębice – kościół parafialny, okno południowe w nawie oraz cokół okna północnego od strony wnętrza
 Fig. 8. Ziębice – parish church, south window in the nave and plinth of the north window, from the interior

kielichowej. Górną część maswerku zajmuje koło z wpisanym czteroliściem kolistym, ustawionym przekątniowo. Ostrołuki i koło utworzono z przekrojów wałkowych, jak kolumny, natomiast trójliście i czteroliście są nieco cofnięte, wykonane z profilowania odpowiadającego filarkom laskowań.

Okno środkowe elewacji południowej nawy w Ziębicach sprawia wrażenie delikatniejszych proporcji laskowań. Tylko przy węgarach od zewnątrz znajdują się wtopione smukłe kolumny, natomiast od strony wnętrza węgary i środkowy filarek mają profile prostokątne o ściętych narożach wklęsłych. Na laskowaniu opierają się ostrołuki z wewnętrznym trójliściem, ale o innych pro-

porcjach niż w oknach bocznych. Nad nimi umieszczono trzy koła z czteroliściem kolistym, a w strefie podłucza – niesymetryczny czteroliść o ramionach migdałowych. Od strony wnętrza, w zewnętrznych uskokach ościeży ustawiono kolumny. Ich cokoły mają formę wielobocznej głowicy kielichowej zwieńczonej cylindryczną formą talerzową.

W elewacji północnej zachowane trzy okna są jednokowe, podobne do dwóch skrajnych okien południowych. W ich ościeżach występują po trzy kolumny o głowicach kielichowych, z niewielką dekoracją roślinną. Bazy na wysokich cokołach mają formę wieloboczną, a także kielichową, z płaską dekoracją roślinną.

5. Podsumowanie

W pierwszej połowie XIII w. zmianom podlegała kompozycja i podziały okien. W niewielkich półkolistych oknach zaczęto stosować kolumny z głowicami i bazami (Świerzawa), a także wałek w narożu węgarów (Wrocław – kościół św. Idziego, Trzebnica, Wierzbna). We wczesnych oknach ostrołukowych (Głogów – kolegiata) również umieszczano wałek, jak w oknach półkolistych (il. 9). W pierwszej ćwierci stulecia ościeża były mało rozchylone, około 70°. W oknie o nieco szerszym prześwicie, jak w prezbiterium w Złotorzy, wprowadzono dodatkowy słupek i pierwszy maswerk. Słupek był prostokątny z wtopionymi wałeczkami na narożach i odpowiadały mu profilowane węgary. Na nich opierały się ostrołuki i koło w podłuczu. W Żabinie przy węgarach i środkowym słupku umieszczono wałki, które

w górze łączą się w ostrołuki zwieńczone trzecim ostrołukiem.

W drugiej ćwierci XIII w. nastąpiły zmiany w kształtowaniu laskowań okien maswerkowych. Okna w Henrykowie otrzymały laskowanie z kolumnami zaopatrzonymi w głowice kielichowe. Filarki o rzucie litery T mają od strony wnętrza wtopioną kolumnę o średnicy 11 cm (il. 6, 9). Oprócz kolumnek cylindrycznych występują też kolumny wieloboczne, a od zewnątrz – dodatkowe profile trapezowe. Bardziej dekoracyjnie ozdabiano okna od strony wewnętrznej. Węgary nie były umieszczone na osi ściany, lecz przesunięte w kierunku zewnętrznym. Ościeża rozchylone od zewnątrz na mniej więcej 55° zapewniały dobry dostęp światła do wnętrza.

Il. 9. Przekroje poziome okien i przekroje laskowania
 Fig. 9. Horizontal sections of windows and sections of fluting

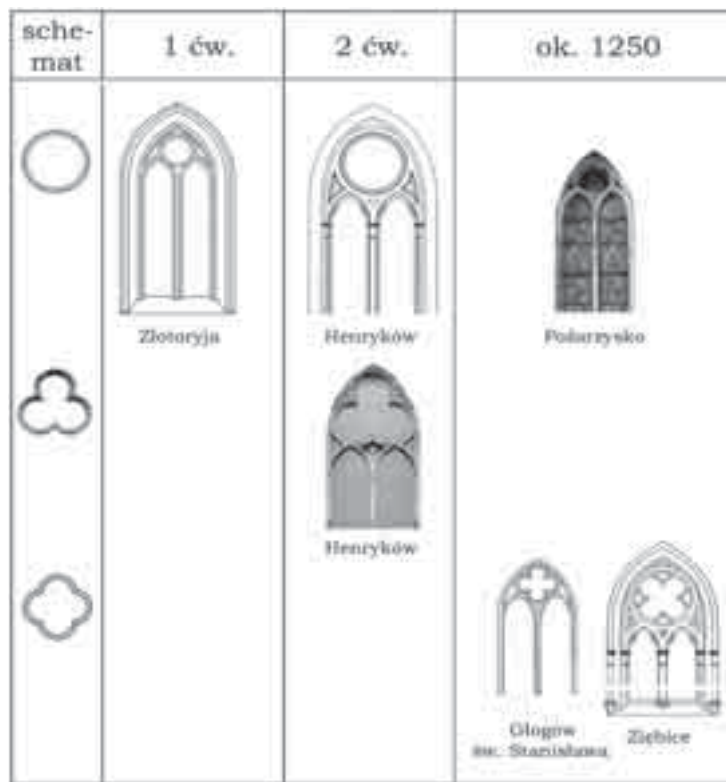
W kościele w Ziębicach z około połowy XIII w. układ rzutu okien także nie był symetryczny, ale pozostawiono większą część od zewnątrz, gdzie ościeża rozchylono pod kątem prawie 45° (il. 9). Okna są wyższe niż w Henrykowie, z maswerkami po obu stronach. Filarek ma większą długość, a mniejszą szerokość, został zakończony po obu stronach wtopioną kolumnką o średnicy 11 cm, czyli podobnej do średnicy wcześniejszych okien. Odpowiednio ukształtowane profilowanie i proporcje wysokościowe sprawiły, że laskowanie w Ziębicach jest zdecydowanie smuklejsze niż w Henrykowie. Widoczne jest to szczególnie w oknie z maswerkami, w którym zamiast kolumnki zastosowano profil trapezowy.

Maswerki w strefie podłusza składały się z ostrołuków, kół, trójliści i wieloliści. Ich kompozycje można podzielić na dwie grupy – o układach centralnych i kilkupoziomowych (il. 10, 11). W układach centralnych nad ostrołukami występuje koło (Złotoryja, Henryków), od drugiej ćwierci

XIII w. – trójliść (Henryków), a około 1250 r. – czteroliść (Głogów) i czteroliść w kole (Ziębice).

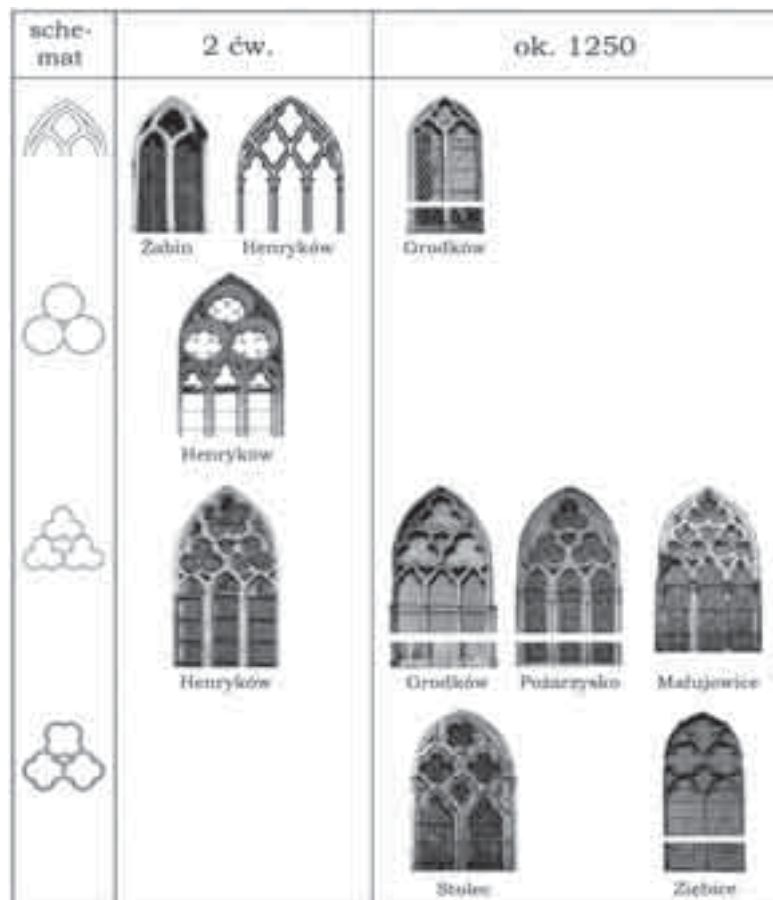
Kompozycje kilkupoziomowe maswerków stosowano częściej niż centralne, począwszy od drugiej ćwierci XIII w. Występują w nich ostrołuki (Żabin, Henryków), koła (Henryków) oraz dwa koliste trójliście i pięcioliść nad nimi (Henryków). Około 1250 r. w oknach trójdzielnych stosowano trzy trójliście koliste (Głogów, Pożarysko) oraz trójliście trójlistne – złożone z trzech trójliści otwartych (Małujowice). W tym okresie wystąpiły także czteroliście w układzie prostym i przekątniowym (Głogów, Stolec). W Ziębicach czteroliście umieszczono w kołach, tworząc kompozycję dwuwarstwową, jak w ostrołukach.

Dodatkową dekorację stanowiły główki kolumnek – kielichowe, dość wysokie (Henryków, Pożarysko, Ziębice), z dekoracją roślinną (Małujowice), oraz bazy i cokoły (Grodków, Ziębice).

Il. 10. Kompozycje centralne maswerków

Fig. 10. Central compositions of traceries

Il. 11. Kompozycje kilkupoziomowe maswerków

Fig. 11. Several-layered tracery compositions

W zachowanych oknach z pierwszej połowy XIII w. nie stwierdzono istnienia form, które można nazwać prototypem maswerku (jak w Chartres). Wydaje się, że maswerk dotarł na Śląsk już ukształtowany. Równocze-

śnie wałki i kolumnienki stosowane w oknach romańskich i wczesnogotyckich przyczyniły się do łatwiejszego przejścia do konstrukcji maswerku z wałkiem i kolumnienką.

Fotografie zamieszczone w pracy wykonały autorki.

Photographs in the paper taken by the authors.

Bibliografia

- [1] *Dzieje budownictwa w Polsce wg Oskara Sosnowskiego*, t. 1, *Do połowy XIII w.*, oprac. Z. Świechowski, J. Zachwatowicz, Warszawa 1964.
- [2] Kowalski S., *Romańska bazylika św. Mikołaja*, [w:] *Ze studiów nad średniowiecznym Głogowem i Krosnem*, Prace Lubuskiego Towarzystwa Naukowego, VII, z. 3, Zielona Góra 1970, s. 49–62.
- [3] Kozaczewska-Golasz H., *Miejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1986, t. 31, z. 1, s. 17–42.
- [4] Kozaczewska-Golasz H., *Nie zrealizowane założenie kościoła w Małujowicach*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1976, t. 21, z. 2, s. 169–186.
- [5] Kozaczewska-Golasz H., Kozaczewski T., *Drewniane sklepienia trzynastowiecznych kościołów kamiennych północnych rejonów Śląska*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1974, t. 19, z. 3, s. 179–190.
- [6] Kozaczewska-Golasz H., Kozaczewski T., *Trzynastowieczny kościół N.P. Marii w Złotoryji*, Prace Naukowe IHASiT PWr., nr 22, Seria Studia i Materiały nr 11, Wrocław 1989, s. 113–139.
- [7] Kozaczewski T., *Głogów średniowieczny do końca XIII w. Osadnictwo i architektura*, Głogów 2006.
- [8] Kozaczewski T., *Pierwotne założenie kościoła cysterskiego w Henrykowie*, Prace Naukowe IHASiT PWr., nr 22, Seria Studia i Materiały nr 11, Wrocław 1989, s. 141–155.
- [9] Kozaczewski T., *Środa Śląska*, Seria: *Śląsk w zabytkach sztuki*, Wrocław 1965.
- [10] Kozaczewski T., *Wiejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku (miejsowości A–G)*, Prace Naukowe IHASiT PWr., nr 23, Seria Monografie nr 11, Wrocław 1990.
- [11] Kozaczewski T., *Wiejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku (miejsowości H–O)*, Prace Naukowe IHASiT PWr., nr 28, Seria Monografie nr 16, Wrocław 1994.
- [12] Kozaczewski T., *Wiejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku (miejsowości P–S)*, Prace Naukowe IHASiT PWr., nr 29, Seria Monografie nr 17, Wrocław 1994.
- [13] Kozaczewski T., *Wiejskie kościoły parafialne XIII w. na Śląsku (miejsowości S–Ż i na Łużycach)*, Prace Naukowe IHASiT PWr., nr 30, Seria Monografie nr 18, Wrocław 1994.
- [14] Kozaczewski T., *Wyniki badań architektonicznych przeprowadzonych w kościele św. Idziego we Wrocławiu*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 1972, t. 17, z. 2, s. 103–133.
- [15] Lutsch H., *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesiens*, t. 1–4, Breslau 1889–1903.
- [16] Łużyniecka E., *Architektura klasztorów cysterskich, filie lubiąskie i inne cenobia śląskie*, Wrocław 2002.
- [17] Łużyniecka E., *Architektura średniowiecznych klasztorów cysterskich filiacji lubiąskiej*, Wrocław 1995, s. 83–112.
- [18] *Sztuka polska przedromańska i romańska do schyłku XIII w.*, pod red. M. Walickiego, Warszawa 1971.
- [19] Świechowski Z., *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa 2000.

From a colonnette to tracery in the windows of Silesian churches from the first half of the 13th c.

At the beginning of the 13th century colonnettes appeared in the reveals of small semicircular windows and baguettes in the jamb corners. Similar baguettes decorated the first pointed arch window in Głogów. The oldest tracery composed of two pointed arches and a circle has survived in the Church of the Holy Virgin Mary in Złotoryja, from the first quarter of the 13th century. Jambs and the central posts were rectangular with set in corner baguettes. Beads were located in the jambs and central post of windows in the church in Żabin (administrative district of Góra Śląska), which joined at the top into pointed arches, surmounted by a third ogive.

In the second quarter of the 13th century and around 1250 windows were constructed of a double and treble division of various post sections, but always with a baguette creating the main element of the tracery. Apart from cylindrical baguettes also multisided beads were used and trapeze profiles. In the under-the-arch area the tracers were composed of ogives, circles, trefoils and multileaves. Their composition may be divided into two groups of central arrangements and several levels. In the windows surviving, forms which could be called the tracery prototype (as in Chartres) have not been determined. It seems that the tracery came to Silesia already formed, while the baguettes and colonnettes used earlier resulted in a fast conversion to tracery construction.